

O'zbekistonda transport xizmatlarining rivojlanishi

Xizmatlar sohasi - korxonalar, tashkilotlar hamda jismoniy shahslar tomonidan ko'rsatiladigan turli xizmat turlarini takror ishlab chiqarishni o'z ichiga olgan jamlanma soha hisoblanadi. Boshqacha aytganda, xizmatlar sohasi tijorat, kasbiy va maishiy xizmatlarni ko'rsatishga ixtisoslashgan mamlakat iqtisodiyotining tarmoqlari hisoblanadi.

Transport xizmatlari katta ta'sir ko'rsatuvchi va juda muhim bir xizmat turi hisoblanadi.

Ular 2016-2020 yillarga belgilangan "Xizmatlar sohasini rivojlantirish dasturi"ga muvofiq O'zbekistonda xizmatlar sohasini rivojlantirish monitoringini asosiy indikatorlaridan biri hisoblanadi.

Amaldagi narxlarda transport faoliyati bo'yicha bozor xizmatlari ko'rsatish tashishdan hamda transport turlari bo'yicha transport faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan boshqa faoliyatdan (yuklash va tushirish, transport-ekspeditorlik xizmatlari va b.) tushgan tushum summasi sifatida aniqlanadi. Avtomobil transportida yuklarni tashish bo'yicha bozor xizmatlari hajmiga o'z ehtiyojlari uchun (masalan, o'z mahsulotlarini (tovarlarini) o'zining chakana savdo tarmog'iga, ichki xo'jalik, ichki zavod, ichki ob'ekt va shunga o'xshash) etkazib berish bo'yicha xizmatlar hajmi qo'shilmaydi.

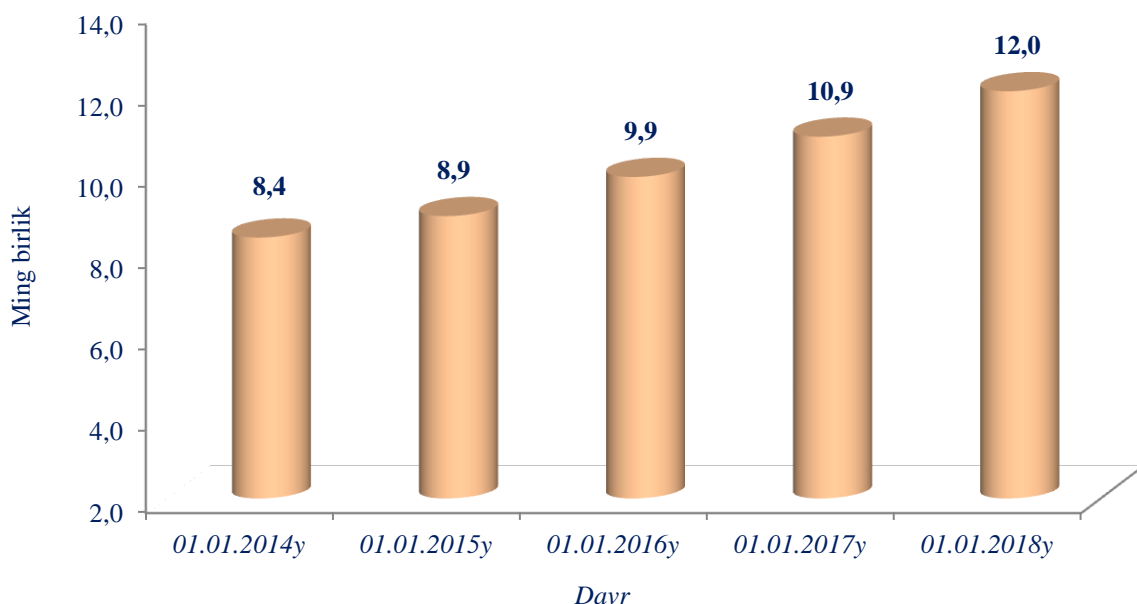
Transport xizmatlari transportning barcha turlarida yuklar va yo'lovchilarni tashish faoliyati hamda tashish uchun yordamchi xizmat turlari, shu jumladan logistika xizmatlarini o'z ichiga oladi.

Logistika - iqtisodiy sub'ektlar o'rtasida tovarlar, xizmatlar va axborot almashinuvi bilan bog'liq faoliyat turi hisoblanadi. Logistik funktsiyalarga buyurtmani qayta ishlash, materiallar oqimini shakllantirish, mahsulotlarni yig'ish, qadoqlash, tashish, saqlash va h.k. kiradi.

Respublikada transport xizmatlariga bo'lgan katta talab transport tashkilot va korxonalari sonining oshishini ta'minlaydi.

2018 yil 1 yanvar holatiga tashish va saqlash bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar soni 12 mingga yaqinni tashkil etdi, shundan 11,8 mingtasi kichik tadbirkorlik sub'ektlari hisoblanadi.

Tashish va saqlash bilan shug'ullanuvchi tashkilot va korxonalar soni dinamikasi, ming birlik

2016 yildan buyon bozor transport xizmatlari o'sishi kuzatilmoqda (o'tgan yilga nisbatan 6,0 %). 2017 yilda o'sish sur'ati 109,9 % ni tashkil qildi. O'tgan yilga nisbatan hajmi 10,1 trln. so'mga oshib, 36,2 trln. so'mni tashkil etdi.

2017 yil uchun transport xizmatlari

	Hajmi, mlrd. so'm	O'tgan yilga nisbatan o'sish sur'ati, %
O'zbekiston Respublikasi	36217,2	109,9
Qoraqalpog'iston Respublikasi	1032,5	102,7
viloyatlar:		
Andijon	1777,7	101,6
Buxoro	1575,0	105,1
Jizzax	548,8	102,6
Qashqadaryo	1508,4	102,3
Navoiy	700,8	110,4
Namangan	1119,5	103,2
Samarqand	2494,7	102,2
Surxondaryo	932,0	103,9
Sirdaryo	345,4	104,0
Toshkent	2889,7	101,4
Farg'ona	1929,7	102,7
Xorazm	1151,5	103,1
Toshkent sh.	5223,6	117,1

Transport xizmatlarining yanada yuqori o'sishi talab va taklif muvozanatiga bog'liq. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, makroiqtisodiyotda xizmatlarning o'sishi neft narxining ko'tarilishi va milliy valyutaning mustahkamlanishiga bog'liqdir. "Tarkibiy islohotlarning bo'lish va bo'lmasligiga qaramasdan, inqiroz uzluksiz ravishda davom etishi mumkin

emas. Baribir, tsikl o'sish yo'nalishida bo'ladi. Ushbu ikki ko'rsatkich bo'yicha YaIM va aholi xarid qobiliyatining tarixiy bog'liqligi mavjud. Faqatgina to'xtatuvchi holat bozorning mavsumiy omilga bog'liqligi". "Transport xarajatlari hozir katastrofik miqyosda o'sib bormasa-da, lekin talab oshib borishi bilan, avtomobil tashish tariflari sezilarli darajada oshgan taqdirda, bu holatga taklif ko'lami ulgura olmaydi va qiyin vaziyat yuzaga keladi".

Bahor kelishi bilan, hamma narsa uyg'ongandek, transport xizmatlari bahosi esa birinchilardan bo'lib o'sishga intiladi. Yozda transport tashkilotlarining xizmatlariga bo'lgan talab ortib boradi va shuning uchun tashish narxlarining sezilarli darajada oshishiga tayyor turish zarur.

Qishning o'ziga xos xususiyati shundaki, tashish qiymati umumiy sharoitda nisbatan barqaror bo'lib qoladi. Bu, birinchi navbatda, tashish hajmining sezilarli darajada pasayishiga bog'liq.

Transport xizmatlari narxlarini ko'tarilishining yana bir muhim sababi transport tashkilotlari xarajatlarining o'sishi, ya'ni benzin, dizel va yoqilg'i moylash mahsulotlari narxlarining, transport vositalarini ta'mirlash xizmati bahosining oshishi, qo'shimcha soliqlar va yig'implarga bog'liq.

Transportda mavjud bo'lgan yuk va yo'lovchi tariflari ularning daromadlarini shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek tashish faoliyatida iqtisodiyot va aholi xarajatlarini belgilab beradi. Tariflar tarmoqning asosiy vazifalarini hal etishiga yordam berishi kerak:

- 1) iqtisodiyotning tarmoqlari sifatida transportning oddiy va kengaytirilgan takror ishlab chiqarilishi;

- 2) davlat, transport tashkilotlari va xizmat ko'rsatiladigan mijozlarning manfaatlarini ta'minlash;

- 3) ishlab chiqarish kuchlarini optimal taqsimlash, oqilona transport aloqalarini shakllantirish va transportning turli turlari orasida tashishlarni taqsimlash;

4) transport va yuklarni yuklash-tushirish mexanizmlarining ish sifatini yaxshilash maqsadida, innovatsiyalarni joriy etish va texnik vositalardan samarali foydalanish.

Barcha ijtimoiy mahsulotlar qiymatining pulli ifodasida narx quyidagi xarajatlarni qoplashi kerak:

1) mahsulotni ishlab chiqarish va sotish yoki xizmatlarni amalga oshirish;

2) ishlab chiqarish fondlarini to'lash;

3) asosiy vositalarning va aylanma kapitalning o'sishi;

4) moddiy rag'batlar va ijtimoiy-madaniy ehtiyojlari;

5) davlat apparatining mudofaasi va tarkibini saqlash.

Iqtisodiy kategoriya sifatida transport tariflari transport mahsulotlarining narxini bir ko'rinishidir. Transport xizmatlarining tuzilishi xaridorga transport xarajatlarini qoplash imkonini berishi kerak.

Temir yo'l transportida tariflar quyidagilarga taqsimlanadi:

◆ umumiy tariflar (tariflarning asosiy turi, yuklarning asosiy qismini tashish qiymatini belgilaydi);

◆ maxsus tariflar (umumiy tariflar bo'yicha maxsus chegirmalar yoki ustamalar o'rnatiladi);

◆ imtiyozli tariflar (temir yo'llar ehtiyojlari uchun maxsus yuklarni yoki yuklarni tashish uchun);

◆ mahalliy tariflar (ma'lum bir temir yo'l hududida amal qiluvchi tariflar, yig'implar va ustamalar);

◆ shartnomaviy tariflar (qabul qilingan bitimlarga muvofiq transport vositalari egalari tomonidan o'rnatiladigan tariflar).

Avtomobil transportida quyidagi tarif turlaridan foydalangan holda yuklarni tashish qiymatini aniqlash:

◆ yuklarni tashishda ishbay tariflari;

◆ pullik avtotonna-soat bo'yicha shartnoma shartlariga ko'ra yuklarni tashish tariflari;

- ◆ yuk avtomobillarini vaqtincha foydalanganlik uchun tariflar;
- ◆ masofa bo'yicha hisob-kitob tariflari;
- ◆ harakatlanuvchi tarkibni haydab o'tkazish (peregona) tariflari;
- ◆ shartnomaviy tariflar.

Temir yo'l orqali yuklarni tashish uchun to'lov miqdoriga bog'liq bo'luvchi asosiy omillarga:

- Jo'natish turi. Temir yo'l orqali yuk tashish vagon, konteyner, kam tonnali - 25 tonnagacha va yarim vagon qismigacha, kichik yukli 10 tonnagacha va vagonning 1/3 qismigacha bo'lgan yuklarni jo'natish kiradi.

- Tashish tezligi. Temir yo'l yuklari yuk bilan, yuqori yoki yo'lovchi tezligi bilan tashiladi. Tezlik turi kuniga necha kilometr tezlikda harakat qilish kerakligidan aniqlanadi.

- Tashish masofasi. Yuklarni yuk yoki yuqori tashish tezligi bilan tashish uchun tarif masofa katta hajmda bo'lmagan yuklarni tashish yoki yo'lovchilar tashish tezligi bilan yuklarni tashishda haqiqatda bosib o'tilgan qisqa yo'nalishdagi masofa uchun tashish to'lovi olinishi mumkin.

- Yuk tashish amalga oshiriladigan vagon turi. Temir yo'l orqali yuklarni universal, ixtisoslashtirilgan yoki izotermik vagonlarda, tsisternalarda yoki platformalarda tashish mumkin. Har bir holatda tashish to'lovining miqdori har xil bo'ladi.

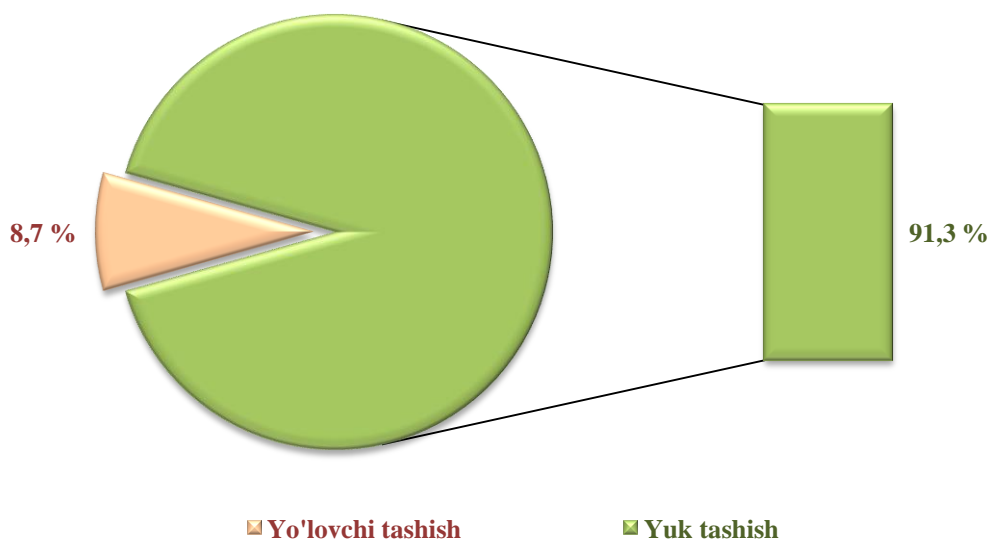
- Vagon yoki konteynerning tegishliligi. Vagon, platforma yoki konteyner temir yo'lga tegishli bo'lishi mumkin, yukni qabul qiluvchi yoki yukni jo'natuvchining mulki bo'lishi mumkin.

- Tashilgan yuk miqdori tashish bahosiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan omil hisoblanadi.

2017-yilda temir yo'l transporti tomonidan ko'rsatilgan transport xizmatlari hajmi 4,7 trln. so'mga teng bo'ldi. Temir yo'l transportida yuklarni tashish bo'yicha xizmatlar hajmi 4,3 trln. so'mni tashkil etdi, ularning ulushi

(91,3%) temir yo'l transporti tomonidan ko'rsatilgan transport xizmatlarining umumiy hajmida ustunlik qiladi.

Temir yo'l transporti tomonidan ko'rsatilgan transport xizmatlari tarkibi, %

Avtomobil transportida tarif to'lovi miqdori quyidagi omillarga bog'liq:

- ◆ tashish masofasi;
- ◆ yuk og'irligi;
- ◆ yuk hajmining og'irligi, bu avtomobilning yuk ko'tarish qobiliyatlaridan foydalanish imkoniyatini tavsiflaydi;
- ◆ avtomobil yuk ko'tarish qobiliyati;
- ◆ umumiy bosib o'tilgan yo'l;
- ◆ avtomobil foydalanish vaqti;
- ◆ avtomobil turi;
- ◆ tashish amalga oshiriladigan hudud, shuningdek, boshqa bir qator omillar.

Avtomobil transportida yuklarni tashishda hamma tariflarning barcha omillari hisobga olinmaydi, ulardan faqatgina ma'lum bir tashish

sharoitidagi eng muhim omillar hisobga olinadi. Masalan, ishbay tariflariga muvofiq tashish qiymatlarini hisoblash uchun tashish masofasini, yuk massasini va uning sinfini e'tiborga olish kerak, bu avtomobilning yuk ko'tarish qobiliyatidan foydalanish darajasini tavsiflaydi. Yuk avtomobillarini vaqtincha foydalanish uchun tarifni hisoblashda avtomobilning yuk ko'tarish qobiliyati, uni foydalanish vaqti va umumiy bosib o'tilgan yo'l hisobga olinadi.

Barcha holatlarda avtomobildan foydalanish uchun to'lov miqdori tashishning amalga oshiriladigan hududiga bog'liq bo'ladi. Bu hududlar bo'yicha yuk tashish tan narxining darajasidagi qat'iy tafovutlar bilan bog'liq.

2017 yilda avtomobil transportida ko'rsatilgan transport xizmatlari hajmi 20,2 trln. so'mga teng bo'ldi. Avtomobil transporti tomonidan ko'rsatilgan transport xizmatlari umumiy hajmida yo'lovchi tashish xizmatlari 70,8% ni tashkil qiladi.

O'tgan yil bilan taqqoslaganda havo transporti tomonidan ko'rsatilgan transport xizmatlari hajmi 1,4 trln. so'mga oshib, 3,2 trln. so'mga teng bo'ldi. Ushbu xizmatlarning o'sishi 2016 yilga nisbatan 30,3% ga o'sdi.

2017-yilda quvurlar orqali yuk tashish bo'yicha xizmatlarini ko'rsatuvchi tashkilotlar va korxonalar tomonidan 5,5 trln. so'mlik xizmatlar ko'rsatildi.

Transport xizmatlari sohasida innovatsion texnologiyalardan foydalanish ko'rsatilayotgan bozor transporti xizmatlariga bo'lgan talab va sifatni oshirishi mumkin.

Axborot-kommunikatsiya xizmatlarini joriy etish transport sohasida elektron tijoratni rivojlantirishga, kuzatuvlar uchun turli axborot dasturlarining paydo bo'lishiga, transportlarni, xususan, avtomobillarni chaqirishga yordam beradi.

Yaqin yillarda O'zbekistonda avtomobil transportida yuklarni tashish bo'yicha xizmatlarga buyurtma berish uchun maxsus mobil ilovalar paydo bo'ladi.

Bugungi kunda narsalarni yangi uyga ko'chirish yoki pianino, muzlatgich va qo'ldan sotib olingan boshqa jihozlar yoki mebellarni tashish uchun o'rta va kichik hajmli yuk mashinalarini qidirish jiddiy moliyaviy yo'qotishlarga olib kelmoqda. Buning sababi shundaki, bozorda bunday tovarlarni tashish uchun deyarli hech qanday ixtisoslashgan tashkilotlar mavjud emas va raqobat etishmasligi sababli ishlayotganlari ham allaqachon yuqori narxlarni belgilab olishgan.

Shu sababli aholi bo'sh yuk mashinasini topish umidida yoki eng yomoni bagajxonasi ustida bo'lgan avtomobil qidirishlari kerak bo'ladi. Biroq, bu xizmatlar ham arzon emas.

Shubhasiz, yangi dasturning paydo bo'lishi transport xizmatlarini rivojlantirishni rag'batlantirishga yordam beradi va ushbu xizmatni yanada taraqqiy etgan holda amalga oshiradi.

Yana bir qiziqarli yangilik - shaharlararo va xalqaro avtobus qatnovlariga chiptalarni bron va buyurtma qilish uchun elektron tizimni ishga tushirish kerak.

O'zbekistonning boshqa davlatlar bilan iqtisodiy va madaniy hamkorligi, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal etishda iqtisodiy tizimni mustahkamlash va rivojlantirish uchun transport xizmatlarining ko'rsatilishi juda muhimdir.